

IV. Nesrozumitelnost-překlad

Protínání realit a strategií, spojování lidí a věcí, zvířat, rostlin, strojů, technologií, krajin, míst, budov, vědění či zájmů – vytváření sítí vztahů. A čas. Zdánlivě nekončící přítomnost, znovu a znovu vracející se minulost a nejasná budoucnost. Sítě vztahů jsou v pohybu, vytvářejí se nová spojení, stará zanikají. Některá se zdají být udělána lépe, jsou pevná. Jiná se proměňují, rozpadají, mizí. Vznikání, skládání, udržování, rozpojování a rozpad soudržných celků. A někde v tom, a spolu s tím, se děje člověk. A také etnograf hledající protnutí a střety na průsečících ontologiích, místa, ze kterých by mohl vyprávět jeho příběhy, příběhy o něm a příběhy s ním.

František, síť vztahů v proměnách. Zmizí-li některá důležitá spojení, celá síť se může zhroutit, celý život se může rozsypat. Když se František v osmdesáti letech musel odstěhovat z domu své přítelkyně paní Hanákové, která o dům přišla v exekuci, neměl kde bydlet a začal žít na ulici. Pro nás je tento okamžik důležitý, v jistém ohledu náš příběh začíná právě zde. V této době totiž František, člověk s psychickou poruchou organického původu diagnostikovanou psychiatrem, přijímá nabídku ke spolupráci od organizace Sanitas, jež poskytuje svým klientům, lidem „s vážným duševním onemocněním“, službu sociální rehabilitace. Zaměstnanci Sanitasu pracují metodou případového vedení (case managementu), v jejímž rámci je klient s jeho komplexními potřebami pojímán jako případ.¹ Jinými slovy, poskytují podporu, jež reaguje na problémy a těžkosti související se zdravotním stavem i sociální situací.² Usilují poskytovat a koordinovat péči způsobem, který by klientům umožnil vést „spokojený a samostatný život v běžné společnosti“ (Sanitas, propagační materiály). Chtějí zamezit hospitalizacím v psychiatrických léčebnách.

„František nebyl takovej ten hodnej, poddajnej, podrobivej dědeček,“ říká Kristýna, case manažerka Sanitasu, která s Františkem spolupracovala. A popisuje jeho jednání, jež bylo problematické pro okolí a nebezpečné pro něj samého:

Byl takovej hodně dráždivej. Těžko se s ním domlouvalo, když byl z něčeho rozrušenej, tak se bouchal do hlavy, nebo třískal hlavou o stůl, anebo šel a rozběhnul se do zdi. A ještě řval, jak byl nahluhlej, tak u toho řval, takže to vypadalo tak jako démonicky.

„*Funguji i jako tlumočnick*“ zaznamenává po jednom ze společných jednání s Františkem na městském úřadě Kristýna do záznamu intervencí. Při čtení-vyprávění Františkova příběhu vyjdeme z této poznámky. Koncept tlumočnicka a překladatele pro nás bude metaforou, skrze níž budeme usilovat o porozumění praxím zjednávání koherence Františkova života. Budeme tak nahlížet podporu poskytovanou případovými manažery organizace Sanitas jako počínání tlumočnicků a překladatelů, kteří se pohybují v prostoru mezi Františkem a dalšími aktéry a snaží se umožnit a zprostředkovat jejich vzájemné propojení.

---

¹ K metodě case managementu viz Stuchlík 2002.

² Zdravotní problémy, které lze zařadit do kategorie „vážné duševní onemocnění“, jsou vstupní podmínkou pro využívání služby.

Michel Callon (1986) zmiňuje aforismus „*traduttore-traditore*“ („překladatel-zrádce“), aby naznačil, že překlad od zrady dělí jen málo, někdy jen nepatrný posun, jeden malý krok. Takto vymezená dualita – překlad/zrada – neupozorňuje jen na hrozící nebezpečí, ale zároveň obsahuje důležité sdělení: překlad, jenž není zradou, je možný.³

Vyjdeme-li z Callonovy koncepce překladu, jež byla rozvíjena i dalšími badateli z okruhu studií vědy a technologií (STS),⁴ shledáme, že není omezena pouze na vztahy mezi texty či jazyky, ale je možné, či spíše nutné, rozšířit ji na všechny vztahy mezi takzvanými subjekty/objekty. Mluvíme potom o překladu především ve vztahu k vykonávání moci, v němž vystupuje do popředí otázka zájmů. Mluvčí, významný aktér, vystupuje v zájmu svém, ale i těch, v jejichž zájmu mluví. Různí aktéři mohou sledovat značně rozdílné zájmy. Pokud je proces překladu úspěšný, mluvčí i ti, v jejichž jménu vystupuje, mluví nakonec „jedním hlasem“, mluví ve svém společném zájmu (Callon 1986: 19).

„Říci něco znamená říci to jinak,“ konstatuje Bruno Latour. A hned vyřčené překládá: „Jinými slovy [to znamená] přeložit to“ (Latour 1993: 181). Všem výpovědím, jednáním a interakcím, v nichž jsou aktéři zapojeni, může být rozuměno jako aktům a procesům překladu. Právě prostřednictvím překladů jsou reality utvářeny a poznávány: „Nic není poznatelné či nepoznatelné, vyslovitelné či nevyslovitelné, blízké či vzdálené samo o sobě. Vše je překládáno“ (tamtéž: 167). Jestliže je vše překládáno a úspěšně přeložit znamená spojit zájmy, co je potom „dobrým“ překladem v příběhu Františka a případových manažerek? Čím se odlišuje od překladu „špatného“, jenž může být vnímán jako zrada?

František, občan žijící ve vztahu s jinými občany a ve vztahu ke státu. Občan žijící na ulici. A také hroučící se komunikace, nepřijatelné chování, nesrozumitelnost. Pohyb po trajektoriích, v nichž zjednávání občanství dostává institucionalizovaný rámec. František sám tento pohyb nezvládal. I když dříve zájem neměl, nyní přijímá nabídku ke spolupráci s organizací Sanitas, a může tak s podporou případové manažerky na městském úřadě podat žádost o přidělení sociálního bytu. Její sepsání, jakož i vyřízení souvisejících požadavků, by pro něj samotného představovalo těžko řešitelný problém:

Bylo to taky o tom, pomoci mu komunikovat s úřady. Navíc ho měli zařazeného jako rapla, co tam někdy vběhnul a něco tam nesmyslného vykřikoval. Jeho přítelkyně paní Hanáková byla ta oběť, všichni stranili jí, co se tady starat o toho rapla. Byla to i taková ta práce s tím, jako aby nebyl tolik rapl a nevnímali ho jako rapla. [...] Takže byli ochotný pomoci, když cítili, že my s ním budeme pracovat a odfiltrujeme to, že on tam vběhne, něco na ně zaře, vyběhne ven a oni nebudou vědět nic.

(rozhovor s case manažerkou)

³ Otázky ptající se po ne/možnosti překladu si klade např. Derrida v eseji *What is „relevant“ translation?*, v němž je problém ne/možnosti vymezen zdánlivě se vyvracejícími tvrzeními: „Nic není přeložitelné, vše je přeložitelné“ (Derrida 2004).

⁴ Viz M. Callon 1986; M. Callon, J. Law & A. Rip, eds. 1986; B. Latour 1987, 1993.

Pracovníci Sanitasu podporují Františka v překonávání bariér a tím se sami stávají aktérem v měnící se síti Františkových vztahů – aktérem, který zprostředkovává spojení s dalšími významnými aktéry, jako jsou sociální odbor městského úřadu či některé státní instituce. Jejich spolupůsobením je posilována soudržnost Františka jakožto občana, s jeho právy a povinnostmi. František tak může například žádat o sociální byt, o finanční podporu, ale zároveň by měl průběžně uspokojivě odpovídat na disciplinační nároky, jež se s koherencí občana pojí. Případový manažer je v těchto procesech prostředníkem, překládá. Překládá Františka, s jeho zájmy a potřebami. Činí jeho hlas srozumitelný v jednání s institucemi, skrze něž je občanství zjednáváno. Ale překládá také požadavky institucí vůči Františkovy. „*Taková ta práce s tím, jako aby nebyl tolik rapl a nevnímali ho jako rapla.*“ Translace je obousměrná. Zájmy, jež mohou být protichůdné, je třeba přibližovat, nejlépe spojovat.

František s podporou prošel labyrintem budov, formulářů, jednání, razítek a podpisů a nastěhoval se do městského sociálního bytu. V jistou chvíli byla komunikace s úřady pro Františka tím nejdůležitějším. Uspořádání sítě vztahů se ale proměňuje a spolu s tím se mění i jeho potřeby. Nadále nebude stačit udržovat koherenci občana ve vztahu k úřadům a institucím.

Do nového bytu se spolu s Františkem přistěhuje jezevčík Ajda, kterého si pořídili s paní Hanákovou ještě v době společného soužití, a s níž mají nyní pejska „ve střídavé péči“. Je třeba vybavit byt, zajistit stravování, uklízet, prát, platit složenky, jednat s úřady, hospodařit s penězi, pečovat o květiny, akvárium a morče, starat se o hygienu a vykonávat spousty dalších činností, jimiž se udržuje trvání objektů a jejich propojení. Je třeba udržovat síť, spolu-pracovat na koherenci Františkova života, překládat.

Jednou z charakteristik relevantního překladu v lingvistice je korespondence významu mezi zdrojovým a cílovým textem (Derrida 2004: 384). Při překladu je třeba udržovat kontakt se zdrojem, být mu „věrný“, vrhat se do nového, a přitom přenášet význam. Význam je při každém překladu nutné znovu vyjednávat, ustavovat. Nespočívá neproblematicky ve zdrojovém textu jako jeho esence, jež má být přenesena a zasazena do jiných vztahů a souvislostí, ale je znakem mezi jinými znaky. Jeho privilegované postavení vůči jiným znakům je odvozeno od skutečnosti, že byl právě jako význam vyjednáán a označen. Zatímco některé diskursy jsou případovým manažerkám známé, svět Františka objevují spolu s tím, jak se podílejí na budování jeho soudržnosti. Pokud mají překládat Františkovy zájmy, měly by naslouchat jeho výpovědím, zkoušet porozumět vztahům, ve kterých jsou utvářeny a v procesech překladu zjednávat jejich význam.

František se do B. přestěhoval před 9 roky a začal zde žít s paní Hanákovou. O tom, co bylo před tím, se manažerky dozvídají pouze z jeho vyprávění. Neměl například žádnou zdravotní dokumentaci, a tak jeho praktická lékařka v B. „začínala od nuly“. Jak říká Kristýna, případová manažerka Sanitasu: „[K] Františkovi není doložitelná žádná anamnéza. Jenom to, co vypráví on. Což částečně byly fabulace, částečně tam nějaký reálný jádro bylo, typu, že měl úraz hlavy, že někde spadnul.“ Minulost se zpřítomňuje jako Františkovy vzpomínky, vyprávění,

zranění vepsaná do těla, traumata. Spoluutváří jeho přítomnost, ve které se proplétá s dalšími postavami, příběhy, objekty.

Pohyb mezi realitami a na jejich hranách. Světy vnitřní a vnější, zdánlivě neúprosné limity sdílených skutečností a někde, za jejich stále znovu zjednávanými hranicemi, se hromadí postavy, události a interpretace souvislostí. Budou vyjmuty z pole skutečného a označeny za fikce, fabulace, nereálné představy.⁵ Pro Františka jsou skutečné, žije mezi nimi a v nich.

Jak se píše v jednom záznamu ze schůzky: „Stížnost na osamělost, zde ponořen do sítě imaginárních vztahů, na znovunavázání reálných nemá dost důvěry.“ Konceptualizace skutečnosti vymezené dualitou imaginárního/reálného mají v přístupu případových manažerů své místo, ale nezdají se být úhelným kamenem, od něhož by se odvíjely podoby poskytované podpory.

Koexistence různých realit není nutně problematická. František může například trávit víkendy s „imaginární“ rodinou v D. a následně o tom dlouze vyprávět. Podobně přítelkyně Sulika, která Františkovi podle jeho slov v domácnosti pomáhá a pere mu prádlo, dlouho nepředstavuje pro případové manažery problém. Na „fiktivnost“ její existence začnou poukazovat až ve chvíli, kdy se její přítomnost stane Františkovým argumentem pro odmítnutí zakoupení pračky. Problémem není samotná „fiktivnost“ Suliky, ale spíše to, že její existence brání v zapojení jiných objektů – 'výkonnějších pradel' – do sítě vztahů. Špinavé a zapáchající oblečení by mohlo postupně rozkládat soudržnost občana akceptovaného okolím. Je třeba přeložit tento disciplinační nárok. Je nutné doplnit do sítě vztahů objekt, který bude reagovat na nepřeložitelnost Suliky a umožní vyhovět tomuto požadavku. Zakoupení pračky se manažerkám zdá být vhodným řešením, dobrým překladem. Předpokládá ale Františkovo uznání oprávněnosti takového nároku – musí se stát také jeho zájmem.

Ze záznamů o provedených intervencích se dozvídáme o Františkových stupňujících se problémech s orientací, selháváním paměti, zhoršujícím se fyzickém zdraví či hubnutí. A také o nedobrovolné hospitalizaci:

[O]bjevil se v tom vedru nepřiměřeně oblečený na ulici, zakrvácený. Pak upadl, přijela záchranka a policie. On má František válečný trauma. Opravdu asi má, i jeho rodina, nějaký velký násilí v nízkém věku. Podle mě byl úplně mimo, vůbec nevěděl, co se děje, jenom, že ho chtějí zatknout. Porval se s nimi, nějak je pokousal. Nejdřív ho vezli na internu, tam řekli, že s ním nechtějí mít nic společného, v tomhle stavu, takže ho odvezli na psychiatrii. Do toho měl i bludy, už před tím. Takový politický, jak po něm jde starosta Myška, teď házel těmi jmény a oni nevěděli už vůbec která bije: „Ježíš, tady se nám dostal chlap, který o sobě vůbec neví“.

(rozhovor s case manažerkou)

---

⁵ K problematice „vnitřního a vnějšího“, „reálného a fiktivního“ viz Latour 2013: 181-206, 233-258.

Františkova nesrozumitelnost narazila na limity sdílených skutečností, bez tlumočnicka se stala nepřeložitelnou. Koherence občana i pacienta se v souvislosti s tímto střetem začala rozpadat. Disciplinační nároky jsou Františkovi tlumočeny skrze policii a psychiatrii, občan je nedobrovolně hospitalizován a „přikurtován“ k lůžku. Pracovnice Sanitasu pokračují ve svém úsilí, pokoušejí se udržet stabilitu sítě a kontinuitu Františkova života. Zajišťují provoz bytu, postarají se o zvířata a rostliny, vyhodí zkažené potraviny, platí složenky. Komunikují s léčebnou, předávají informace, zajišťují potřebné dokumenty – překládají Františka ve vztahu k psychiatrické léčebně. Zároveň Františka v léčebně navštěvují, komunikují s ním, udržují kontakt. Zatímco s personálem František komunikaci odmítá, z návštěv případových manažerek je „nadšen“ (záznamy o poskytnutých intervencích).

Asi po dvou měsících hospitalizace se František vrací domů, podle slov Kristýny ve špatném zdravotním stavu. Činnosti, které dříve nebyly problém, nyní nezvládá. Františkovi není dobře, v záznamech o intervencích můžeme číst o zoufalství, smutku, depresích a myšlenkách na sebevraždu. Pracovnicím Sanitasu se nedaří sehnat pečovatelky, a tak samy vykonávají péči, kterou by raději pouze koordinovaly. Sjednají alespoň službu, která vozí Františkovi jídlo.

Situace je den ode dne horší, Františkův zdravotní stav se nezlepšuje. Musí být znovu hospitalizován. Manažeři Sanitasu s Františkem i nadále udržují kontakt: „Návštěva v nemocnici. Stále v lůžku, zesláblý, evidentně kurtován. Orientace lepší jen o kousek, dle lékaře zřejmě pokročilá demence (záznamy poskytnutých intervencí).“ František je z interny převezen znovu do psychiatrické léčebny. Společný příběh Františka a organizace Sanitas se blíží svému konci, jejich cesty se rozcházejí.

Soudržnost Františkova života se rozpadá, v síti dochází k dalším proměnám. Františkova schopnost jednat jako občan je soudem posouzena jako nedostačující, rozsudkem je mu výrazně omezena svéprávnost a určen opatrovník – zaměstnankyně úřadu ve městě, v němž se nachází psychiatrická léčebna. Soudem ustanovený opatrovník by měl jednat v zájmu opatrovnice. Přidrží-li se naší metafory, měl by být jeho překladatelem. V tomto případě opatrovnice vykonávala funkci pouze formálně, za celý rok s Františkem ani jednou nekomunikovala. Vyřizovala pouze nutnou administrativu. Udržovala Františkovu byrokratickou koherenci, jeho soudržnost ve světě „papírů“. Překládala Františka bez Františka. Neslyšela jeho hlas, nerozuměla významům jeho výpovědí, neznala jeho zájmy. Když bylo jasné, že se František do bytu již nevrátí, požádala opatrovnice Kristýnu, aby společně za Františkem zajely. Bylo třeba vyklidit byt a zajistit související administrativu. Kristýna vypráví:

[Z]ačala se na Františka vyptávat, jestli nebude mít vztek, že mu někdo poleze do bytu a tak, a v autě mi říká: „Nemám se třeba schovat, aby viděl první vás? Říkali mi, že když jste tam byli na návštěvě, byl rozveselený a takový hovorný, tak abych ho nefrustrovala hned mezi dveřmi.“ Já jsem jí říkala, ne, buďte u toho, to nemůžeme obejít. [...] Opatrovnice to nechala na mně, ať jí představím jako paní, která to dostala od soudu za úkol, *tak, aby tomu*

rozuměl. A on mi takhle chytil za ruku a říkal: „Prosím tebe, nejsi už malá, udělej to, tak jak uznáš za vhodný, a já budu spokojenej.“ Opatrovnice tam mačkala slzu a on říkal „všecko ti podepíšu, já jsem přeci nikdy nedělal problémy“. Zkoušeli jsme, jestli si na byt pamatuje. A on říkal, „po pravdě, já si ten byt nepamatuju, znáš mě, tak to udělej, jak uznáš za vhodný“.

(rozhovor s case manažerkou)

Po setkání vyjádřila opatrovnice překvapení, že František rozhovoru rozuměl a odpovídal „vlastně logicky“. Na základě zprávy v rozsudku se domnívala, že toho není vůbec schopen. Byla to jedna z posledních příležitostí, při které bylo využito tlumočení „překladatelského týmu“ organizace Sanitas. Kristýna se ještě pokusila přeložit Františkovu nesrozumitelnost, předat význam jeho výpovědí, jednat v jeho zájmu a ten se pokusit spojit se zájmy jiných aktérů. Z ukázky je patrné, že František v překladatelské schopnosti případových manažerek věřil. Důvěřoval jim, že budou v jeho zájmu vystupovat i nadále, podobně, jako to činily doposud, když v procesech překladu zjednávaly a zprostředkovávaly významy jeho výpovědí. Věřil jim, že ho budou překládat věrně, že ho nezradí.

Překládat Františka neznamena dělat mu obhájce a prosazovat jeho zájmy na úkor zájmů jiných aktérů. Důležité je aktéry propojovat, zkoušet jejich zájmy sbližovat. Otázka překladu se v této souvislosti zdá být otázkou nejen mocenskou, ale také etickou. Jak dobře překládat Františkovy zájmy, nezrazovat jeho hlas a při tom věrně tlumočit také (mnohdy protichůdné) zájmy dalších aktérů? Jde o pohyb na hraně, při kterém chybný krok může proměnit dobrý překlad ve zradu, důvěru v nedůvěru.

Mluvčí vystupuje v zájmu svém a při tom se snaží vypovídat ve shodě s těmi, jejichž hlas překládá. Jeho zájem je v Callonově pojetí nahlížen skrze perspektivu ustavování mocenských vztahů. Postačí nám tato konceptualizace k porozumění jednání překladatelů organizace Sanitas? Vysvětlení vycházející z Callonova pojetí, ale postihuje pouze část celého problému. Mocenský rozměr překladu je neustále ve hře, ale ve sledovaném případě jde ještě o něco jiného. Zdá se, že smyslem jejich překladatelského úsilí není ani tak dosahování vlastních mocenských zájmů, jako spíše překládání samotné. I skrze něj usilují dosahovat cíle služby, jímž je vytváření podmínek pro „spokojený a samostatný život“ jejich klientů, lidí „s vážným duševním onemocněním“. Jejich zájem má ale také stanovené limity a vytýčený směr. Což souvisí s charakterem služby a s tím, komu je služba poskytována:

Oficiálně máme s Františkem ukončenou spolupráci. V Domově nám nabízeli, můžete sem terénně jezdit a poskytovat nám servis, ale to už není práce pro nás, protože není výhled, že by se kdykoliv mohl vrátit do nějakého přirozeného prostředí, nebo prostředí s menší mírou chráněnosti. Zdravotní stav to prostě neumožňuje. Když je někdo dlouhodobě umístěný na psychiatrii, ale je výhled, že by se dal zkoušet nějaký pobyt s menší mírou chráněnosti, tak tam jezdíme. Pro nás je úkol udržet kontakt a pracovat na

změně, ale tady, z biologický podstaty je jasný, že ta změna nenastoupí. Takže bychom dělali takový terénní hospic, a to neděláme.

(rozhovor s case manažerkou)

František začal žít v Domově pro seniory v malém městě, nedaleko od B. Odborníci na překonávání hranic a bariér narazili na omezení, která nelze překročit. Případové manažerky mohou přijet Františka navštívit soukromě, a z bytu, který mu pomáhaly zařizovat a udržovat, přivést do Domova několik věcí. Spolupráce, která se ukazovala prospěšná pro Františka i další aktéry, skončila.

Příběh Františka je příběhem člověka, jenž se pohyboval na hranici sdílených skutečností a který se stal pro mnohé nesrozumitelným a jiným. Metafora překladu umožňuje porozumění způsobům podpory, která byla Františkovi poskytována. Dobrý překlad předpokládá snahu o hledání smyslu výpovědí a jednání. Smysl není nikdy samozřejmě dán a je třeba aby byl vždy znovu zjednáván. V procesu zjednávání nesmí překladatel ztrácet ze zřetele zájem toho, komu překládá. Měl by překládat v jeho zájmu a jeho zájmy, ale ne na úkor jiných aktérů. Je třeba usilovat o přibližování či spojování jejich rozdílných zájmů, což nutně klade otázky o ustavování mocenských vztahů a etických volbách. Důležitým aspektem je důvěra v překladatele, že mé zájmy nezradí. Vytváří se postupně ve vztazích a interakcích a je předpokladem pokračování spolupráce. František měl dobré překladatelky, kterým důvěřoval a které vystupovaly v jeho zájmu. Stávající uspořádání služeb se ale ukázalo být limitem pro pokračování spolupráce. Františkův hlas tak mezitím slábně a čeká na někoho dalšího, kdo ho uslyší, zesílí a bude „dobře“ překládat.

Literatura:

CALLON, M. (1986): Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc bay. In: J. Law, Power, action and belief: a new sociology of knowledge?, eds. London, Routledge. Str. 196–223

CALLON, M./RIP, A./LAW, J. eds.(1986): Mapping the dynamics of science and technology: Sociology of science in the real world. Springer, 1986.

DERRIDA, J. (2004): „What is a ‚relevant‘ translation?“ Venuti, Lawrence. Trans. In Venuti, Lawrence, Ed. The Translation Studies Reader. Abingdon: Routledge.

LATOUR, B. (2013): An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns. London: Harvard University Press

LATOUR, B. (1987): Science in action: How to follow scientists and engineers through society. Harvard University Press.

LATOUR, B. (1993): The pasteurization of France. Harvard University Press.

STUHLÍK, J. (2002): Asertivní komunitní léčba, case management. Praha: Fokus Books.